

Ба 52444

775
Ладзімер ДУБОЎКА

ПРОЭКТ

ЛІТАР ДЛЯ ЗГУКАЎ

„ДЗ“ і „ДЖ“

АДБІТАК З ЧАСОПІСІ
„ЎЗВЫШША“ №4 (10) за 1928 г.

МЕНСК

Уладзімер ДУБОУКА

8166
4
52777 p

ПРОЭКТ ЛІТАР ДЛЯ ЗГУКАЎ „ДЗ“ і „ДЖ“

АДБІТАК З ЧАСОПІСІ
„УЗВЫШША“ № 4 (10) за 1928 г.

A
1994 г.

М Е Н С К

ПРОЕКТ

ЗАКОН РЕСПУБЛИКИ

«О» «Д»

Акрліт № 942, Гомель.
Зак. № 3556—100 экз.
Друк „Палесдрук“.

1. 1. 04. 2009

М Е Н К

КУЛЬТУРА МОВЫ

Уладзімер Дубоўка

Праэкт літар для згукаў „дз“ і „дж“

I

На шляху да поўнага вызвалення чалавецтва з-пад прыгону аджылых форм бытавога і грамадзкага ўкладу паўстае шмат пытанняў, вырашэнне якіх патрабуецца вялікаю агульнаю задачай.

Думка лепшых людзей многіх стагодзьдзяў занята гэтымі пытаннямі. Значная частка таго, што раней здавалася лятуценнем, стала сапраўднасцю. Бачым, што Марксы палажэнні, зьдзейсненыя Леніным, знайшлі сваё адлюстраванне ў Кастрычнікавай рэвалюцыі, у існаванні й творчай працы Саюзу Савецкіх Соцыялістычных Рэспублік.

Але многа важных і грунтоўных пытанняў да гэтага часу ня вырашана, асабліва ў тэй дзялянцы агульнага фронту, якую мы завём фронтам культурным.

Консерватызм паасобных вучоных, працаўнікоў культуры, і колькасна невыстарчальныя кадры рэвалюцыйных навуковых працаўнікоў пакуль што не даюць магчымасці з тэй жа рашучасцю паставіць пытанне пераацэнкі каштоўнасцяў і на гэтым культурным фронце. Мы гаворым ужо пра культурную рэвалюцыю, маем некаторыя дасягненні, але гэтага мала. Самыя асновы засталіся да нашага часу ў большасці нечাপанымі. Уявец сабе, што ў якім-небудзь нашым савецкім унівэрсытэце, замест сэмінара па гістарычным матар'ялізме, праводзіўся-бы зараз сэмінар па ідэялістычнай філэзофіі. Мне скажуць, што такой падмены быць ня можа. Тым часам, у некаторых галінах навукі адбываецца як раз тое-ж самае. Так, напрыклад, у галіне мовазнаўства. Некаторыя нашы унівэрсытэты лічаць магчымым трымацца поўнасьцю старых, я сказаў-бы рэакцыйных, кірункаў мовазнаўства. Моладзі ўганяецца ў вушы тэорыя пахаджэння ўсіх моваў ад адной „пра-мовы“; нашай, у ліку т. зв. „індо-эўропэйскіх“ моваў, ад санскрыту напрыклад. А тым часам даведзена многімі, што санскрыт зьяўляецца моваю эсперанто свайго часу, што санскрыт—штучная мова... Адным словам, вучоныя такога кірунку праз сотню гадоў здолеюць даводзіць, што ад эсперанто паходзяць сучасныя эўропэйскія мовы, а не наадварот...

Нашы культурныя цэнтры ігноруюць, замоўчваюць некаторыя сучасныя тэорыі выдатных навуковых працаўнікоў, рэвалюцыянераў навуковае думкі. Для прыкладу я прыгадаю два факты.

Чатыры дзесяткі гадоў акадэмік Н. Я. Марр заняты апрацаваньнем тэорыі пахаджэння моваў, якую можна назваць марксыцкаю тэорыяй. Я маю на ўвазе яфэтычную тэорыю. Яго вывады кідаюць зусім новае святло на пахаджэнне нашых моваў. Ці паклапаціўся хто, каб, скажам, для культурных працаўнікоў у Менску быў наладжаны шэраг лекцый акад. Н. Я. Марра, або каго з яго беспасрэдных асыстэнтаў? Гэтага пакуль, што ня зроблена...

Мікола Марозаў, вядомы рэвалюцыянер, напісаў і надрукаваў многатомную навуковую працу пад агульным заглаўкам „Хрыстос“.

Яго праца, пабудаваная на марксовых падставах, павінна выклікаць да сябе найвялікшую ўвагу сваёй угрунтаваную тэорыяй разьвіцьця сусьветных культур. Гэтая тэорыя руйнуе ўшчэнт старыя ідэалістычныя тэорыі, адчыняе перад намі літаральна новыя далягляды. Тым часам і працу Міколы Марозава замоўчваюць. Ніхто не паклапаціўся запытаць паважанага вучонага і рэвалюцыянера ў нашы культурныя цэнтры для зачытаньня дакладаў, нічога ня зроблена для папулярызаваньня гэтае выдатнае тэорыі шляхам выдрукаваньня даступных кніжак, артыкулаў¹⁾.

Вось два прыклады нашае, далікатна кажучы, нехайнасьці. Колькасьць іх можна павялічыць, але ня ў гэтым справа. Трэба раз назаўсёды сказаць і падкрэсьліць: сапраўдная рэвалюцыя на культурным фронце пачнецца тады, калі мы ўзварухнём і перайначым самыя падставы, самую аснову.

Без такой грунтоўнай перабудовы дасягненьні нашы ў гэтым кірунку будуць выключна вонкавымі, сухазлотнымі, захоўваючы ў сваёй эфэктнасьці пагрозу рэцыдыву.

II

У шэрагу многіх задач паўстае перад намі адна: утварэньне унівэрсальнага, інтэрнацыянальнага ‘льфабэту. Такі альфавэт не заслоніць асабістасьцяй паасобных народаў.

„На фоне раскрепощенного от внешних условностей единого людского общежития только и возможно выявление человеком своей индивидуальной сущности в наиболее полном и ярком виде. При движении по этому неизбежному пути условия взаимообщения народов всего мира е в меньшей степени требуют единства письма, т. е. тождества основных начертаний алфавита и тождества приемов воспроизведения сложных звуков, исходящего от основных или простых звуконачертаний“²⁾.

Так гаворыць Н. Я. Марр, угрунтоўваючы тэорыю унівэрсальнага ‘льфабэту.

Мікола Марозаў, які запрапанаваў свой праэкт, дадае з большым энтузіязмам:

«Наступит время и раздастся голос более громкий, чем мой. Могучий язык будущего пробудит к новой, неизмеримо высшей жизни сознание грядущих поколений, и жалкими тогда покажемся мы им со своим современными сумбурными и хаотическими терминологиями и номенклатурами». («Хрыстос», т. III, б. 38).

У гісторыі быў такі кругабег, калі народы імкнуліся да найвялікшага адмяжаваньня адзін ад аднаго. Кітайскія муры зьяўляюцца векапымым сымбалам гэтага адмяжаваньня. Выяўлялася яно і ў стварэньні сотняў альфавэтаў, якія, уласна кажучы, усе паходзяць ад аднаго, першатворнага. Даволі перагледзець іх, каб пераканацца ў гэтым. Нават кітайскі альфавэт, які вылучаўся ў асобную групу, паводле майго цьвёрдага перакананьня, мае агульнае паходжэньне з нашымі³⁾

1) Трэба сказаць, што ня кожны здолее азнаёміцца з працаю Міколы Марозава ў арыгінале. Гэта тлумачыцца як велічынёю (многатамовасьць, пры 600—700 балонах у томе), так і цанюю (ад 6 р. 50 да 7 руб. паасобны том).

2) Н. Марр. Абхазский аналитический алфавит (к вопросу о реформах письма). Ленинград, 1926, + 52 in 1/8. Выданьне «Ленингр. института живых восточных языков имени А. С. Енукидзе». Цытата ўзята з б. 17.

3) Гл., напр., знакі шан, кюан, жэнь. Многазнакавасьць яго зьявілася ў выніку прыстасаваньня да вялікага ліку омонімаў. Некаторай ілюстрацыяй да гэтага зьяўляецца калмыцкі складовы альфавэт.

Але ў гісторыі зьявіўся такі кругабег, калі творчая думка пачала шукаць шляхі да злучэння. Пачалі зьяўляцца проэкты універсальных альфабэтаў. З найбольш цікавых проэктаў гэтага кірунку трэба адзначыць проэкт Дюбуа-Рэймона, агалошаны ў 1862 г.

Пасьля гэтага, як ужо адзначалася мною, зьявіліся ўгрунтаваныя два: проэкт Міколы Марозава і акад. Н. Я. Марра¹⁾.

Трэба і можна спадзявацца, што належныя культурныя цэнтры БССР паклапоціцца, каб абодва гэтыя проэкты былі даведзены да ведама шырокіх мас. Гэтага можна дасягнуць вельмі проста: згаданая праца акад. Н. Я. Марра і адпаведныя разьдзелы з працы Міколы Марозава трэба пералажыць на беларускую мову і распаўсюдзіць. Яны павінны быць у кніжніцы кожнай нашай школы. Паступова будзе падбірацца матар’ял, высьвятляцца адмоўнае і станоўчае, падрыхтоўвацца грамадзкая думка.

Могучь пачуцца і такія захаваныя гутаркі, што ўвядзеньне універсальнага ‘льфабэту нявыгодна для т. зв. малых народаў, што яно дапаможа дэнацыяналізацыі. Я ўважаю патрэбным прыгадаць у зьвязку з гэтым наступныя словы акад. Н. Я. Марра:

„Мы, пожалуй, рекомендовали бы нечто обратное—смелее и решительнее связаться, по крайней мере, в такой чисто технической части культуры, как письмо, с будущим. И чем малочисленнее народ, тем он больше нуждается в этой связи с будущим, которое иначе безжалостно задавит колесом своего неизбежного движения вперед в первую очередь их, эти народы, когда они окажутся в тупике“. (Згаданая вышэй праца, б. 25).

Пра гэта ўсё я нагадваю беларускай грамадзкасьці для таго, каб узняць самое пытаньне на разгляд і абмеркаваньне. У гэтым таксама знаходзіцца пэўнае значэньне.

Але пакуль мара і акад. Марра і Міколы Марозава ня здзейсьнена, пакуль яна пройдзе пэўныя стадыі абмеркаваньня, нам трэба ўпарадкаваць свой сёньняшні альфабэт, правесьці ў ім самую неадкладную рэформу.

Вядома, што наш альфабэт не дасканалы. Дасканалага ‘льфабэту ня мае ніводзін народ. У некаторых выпадках у гэтых альфабэтах бываюць лішнія літары. Прыгадайце, напрыклад, гісторыю з літараю „Ѣ“ і падобнымі да яе ў расейскім дарэволюцыйным альфабэце.

Часам-жа ў гэтых альфабэтах няма патрэбных літар для азначэньня вельмі пашыраных гукаў. Такое зьявішча бачым і ў беларускім альфабэце. У нас няма некаторых патрэбных літар, у нас ёсьць некаторыя дрэнныя з навуковага пункту погляду літары. Пра гэта гаварылі, гавораць і будуць яшчэ доўга гаварыць. Тым часам, справа не чакае адкладу: наша павольнасьць з кожным днём павялічвае шкоду, якая становіцца прыкметнай у агульным разьвіцьці культуры.

Найбольш радыкальныя сродкі для пазбаўленьня ад зазначаных хібаў мы здолеем знайсці, прыняўшы універсальны альфабэт. Але гэта—справа будучыны. Зараз-жа трэба правесьці самыя неадкладныя дапаўненьні альфабэту, а менавіта—у дачыненні да згукаў „дз“ і „дж“.

¹⁾ Гэма не вымагае падрабязных даведак па гэтым пытаньні. Не адзначаю я некаторых проэктаў, якія, на мой погляд, мелі ў сваёй аснове пэўную тэндэнцыю (можа супроць жаданьня аўтараў). Такім, напрыклад, зьяўляецца проэкт Гільдэбранда «Обще-славянская азбука с приложением образцов славянских наречий». 1871 г. Гэты проэкт быў патрэбен, асабліва у тых гады, расейскаму царызму, які марыў пра аб’яднаньне пад сваёй эгідай «братушак-славян».

III

Маленькая заўвага тэрмінолёгічнага кірунку. У нас звычайна ўжываецца тэрмін дыфтонг, калі гутарка ідзе пра гукі галосныя (yo, ie) і афрыката, калі гутарка ідзе пра гукі зычныя (аз, дж і г. д.¹).

Я прананую замяніць гэтыя даволі недакладныя і блытаныя тэрміны беларускім словам згук.

Гэтае слова ўзята з жывой беларускай мовы і цалкам адпавядае таму паняццю, якое перадаецца згаданымі вышэй тэрмінамі. У слоўніку Максіма Гарэцкага яно нават і занатавана падобным чынам: „згукі—отзвуки“²), накіш кажучы—пэўны комплекс гукаў, які ўтвараецца пры скліканьні людзей і г. д. (гл. дзеясловы і прыметнікі: згуканы, згукаць, згукацца, згукваць, згуквацца, згукнуць, згукнуцца, якія занатаваны ў слоўніку Насовіча, б. б. 203—204, выключна ў значэнні склікаць, пераклікацца, збірацца).

Мы не павінны, бо гэта не мэтазгодна, замяняць беларускімі словамі тыя іншакраёвыя словы, якія нельга перадаць дакладна нашымі словамі. Так, напрыклад, у дзе-якім „слоўніку“ гібрыд і гермафродыт аб'яднаны адным словам мяшанец. Зразумела, што гэта поўная недарэчнасць, выкліканая няпільнасцю складальнікаў слоўніку. У такім разе трэ' пакінуць іншакраёвыя тэрміны, ці больш уважна пашукаць ідэнтычныя адменнікі ў беларускай мове.

Але мы павінны заўсёды і рашуча выкідаць з ужытку тыя іншакраёвыя словы, якія прыносяць у справу блытаніну, якія звязаны з паняццямі масавага значэння.

Сапраўды, згукі *дз* і *дж*, або *yo* і *ie* вельмі пашыраны ў беларускай мове. Кожны пісьменны рабочы і селянін адчувае іх асабліва сці. Тым часам, называць іх прыходзіцца або блытанымі тэрмінамі, або не называць зусім. Наколькі гэта так, даводзіць той факт, што некаторыя ўдзельнікі беларускай акадэмічнай канферэнцыі, людзі вучоныя, ужывалі ўвесь час тэрмін дыфтонг у дачыненні да тых згукаў (*дз*, *дж*), якія больш прынята называць афрыкатамі³). Другі вучоны там-жа называў іх асыярожненька „гукі складанага ўтварэння“⁴), тады калі „складанасць“ усіх гукаў для данай канкрэтнай мовы аднолькавая.

Такім чынам, пытаньне яснае: існуючыя тэрміны, чужыя паводле гучання, недакладныя паводле свайго зместу, у гэтым выпадку задаволіць нас ня могуць.

¹) Дазволю сабе прыгадаць чытачом пра змест гэтых тэрмінаў.—Дыфтонг= $(\delta + \phi\theta\gamma\gamma\sigma)$ падвойны шум, гук. Тут маецца на ўвазе таёе спалучэнне двух звычайных галосных, якое дае адзін складок. Першая галосная мае на сабе складовы націск. Аднаскладовасць дасягаецца тым, што экспіратыўны ток паступова слабне і прытым так, што нідзе не адчуваецца прыкметнай натугі. У беларускай мове да іх ліку адносяцца вельмі пашыраныя ў нас два *yo* і *ie*. Бываюць і спрэчныя выпадкі, бываюць і псеўдо-дыфтонгі, напр. ай, ой...

Афрыкаты,—або складаныя зычныя,—гэта такія зычныя гукі, якія ўтвараюцца ў выніку шчыльнага злучэння зычнага выбуховага з зычным фрыкатыўным таго-ж месца ўтварэння. Так, нашае „ц“ і „ч“ утвараюцца з спалучэння зубнога пярэдня-язычнага „т“ з сычачым „с“ і шыпячым „ш“ фрыкатыўным; аднаго-ж месца ўтварэння і *d+z*, або *d+j*.

Каб падкрэсліць розніцу, прыгадайце спалучэнні іншага гатунку, спалучэнні зычных з розных месц ўтварэння (кз, пс)

²) Максім Гарэцкі. „Невялічкі бел-маск. слоўнік, в. 2-ое. Вільня, 21 г., б. 104.

³) „Працы акадэмічнае канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі“, выд. Інстытуту Беларускае Культуры у Менску, 1927 г., заўвага на б. 146.

⁴) Там-жа, б. 124.

Але якім парадкам, запытаюцца ў мяне, можна будзе адрозніць сучасныя дыфтонгі ад афрыкатаў?—Тады, калі гутарка будзе ісьці пра адцягненьня паняцьці, можна будзе дадаваць слова галосны (у дачыненні да дыфтонгу) або зычны (у дачыненні да афрыкаты). Іншыя формы згукаў, якія зараз у навуцы маюць толькі апісальную назву, зьдольны атрымаць кароткую і дакладную назву пры дапамозе адпаведнага прыметніка. Так, напрыклад, згук *йі*, які утварыўся з звычайнага *і* і прыдыханьня да яго, г. зн. з галоснага і нявыразнага *й*, можна будзе назваць мяшаным згукам.

Тады, калі за словаў згук будзе ісьці самы ён, азначэньне прыметнікам патрабавацца ня будзе.

У сваім артыкуле я ўсюды буду карыстацца гэтымі беларускімі словамі, што і прашу чытачоў мець на ўвазе.

Дык вось, у нас няма літар для азначэньня галосных згукаў (yo, ie¹), літары для мяшанага згуку *йі*²), літар для зычных згукаў *дз*, *дж* і інш. Калі азначэньня галосных згукаў пакуль што і чаму-небудзь не патрабуецца, дык рэшта настойліва патрабуе неадкладнае рэфармы. Гэта пытаньне, як я зазначаў ужо, зьяўляецца не выпадковым. Узнімалася яно розным парадкам і рознымі асобамі,³) пакуль не паўстала, што называецца, ва ўсебеларускім маштабе ў 1926 г. Тады была склікана Інстытутам Беларускае Культуры адмысловая акадэмічная канфэрэнцыя ў справе рэфармы беларускага 'льфабэту і правапісу'⁴). Некаторыя пытаньні, зьвязаныя з рэфармай альфабэту, на нарадзе не разглядаліся зусім, некаторыя засталіся нявырашанымі.

Найбольшую ўвагу прыцягнулі да сябе згукі *дз* і *дж*, пераважная колькасьць проэктаў датычала іх. Адносна-ж іх была прынята 'дмысловая рэзолюцыя.

IV

Зазначалася ўжо, што да 'пошныга часу на Беларусі галоўная ўвага зьвярталася на літары для згукаў *дз* і *дж*. Рэшта выпадкаў высьвятлялася і разглядалася ўсё-ж між іншым. Прычына ў тым, што перадача гэтых згукаў дзьвюма літарамі ў кожным выпадку мае не адну, а некалькі хібаў.

Перш за ўсё паўстае пытаньне эканоміі. Неразумна друкаваць дзьве, ці нават тры, літары там, дзе можна абыйсьціся адной⁵). Гэта датычыць асабліва згуку *дз*, як больш пашыранага.

¹) Як вядома, калісьці гэты апошні перадаваўся літараю „Б“. Пасля ён, гэты згук, зьнік з расейскай мовы. Застаўся ў найбольш захаваным выглядзе на Беларусі. Усё-ж літара „Б“ набыла вельмі сумную славу, і трэба гаварыць пра нейкую новую літару.

²) Караценькі агляд гэтага згуку і адпаведны проэкт дадзены ў маім артыкуле „Некаторыя прывагныя выпадкі мілагучнасьці нашае мовы“ („Узвышша“, № 4, 1927 г., б. 91).

³) Пры пэўным маім удзеле, яшчэ ў 1922 г. навуковы працаўнік Мікола Былінкін, які ў той час працаваў рэдактарам Гознаку, падаў быў выкананы графічна свой проэкт літар для *дз* і *дж* у Інстытут Беларускае Культуры. Між іншым, згадваючы пра гэты проэкт, адзін з удзельнікаў акадэмічнае канфэрэнцыі пераблытаў прозвішча аўтара проэкт, што я лічу сваім абавязкам паправіць (гл. „Працы ак. конф.“ б. 141, дзе памылкова надрукавана Бывалькевіч).

⁴) У выніку ўсяго была выдрукавана згаданая ўжо справаздача („Працы акад. конф.“ і г. д.) б. б. XXVII—432. Гэтым пакуль што справа і абмяжовалася. Конкрэтных вынікаў (практычных) ні для альфабэту ні для правапісу няма яшчэ і сёлага г. зн. цераз два гады.

⁵) Маю на ўвазе і „мяккія знакі“. Слова „судзьдзя“, якое мае зараз восем літар, будзе мець пяць; слова „мякзьець“ замест дзесяціх літар будзе мець шэсьць. Эканомія надзвычайная!

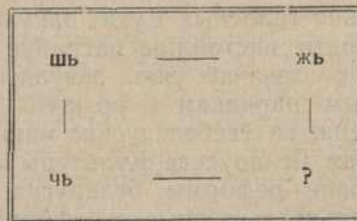
Другое пытаньне звязана з школьным выкладаньнем і вымоваю. Гэтая акалічнасьць павялічваецца зараз у сувязі з беларусізацыяй. Не спыняючыся на ўгрунтаваньні, я спасылаюся тут на наша настаўніцтва.

Далей ідзе няправільная перадача іншакраёвых словаў з аналёгічнымі згукамі.

Пытаньне гэта ўзьнімаецца ня толькі на Беларусі. Украінская Акадэмія Навук на 'дмысловай нарадзе ў 1927 г. узьнімала яго такжа. А трэба заўважыць, што гэтыя згукі ў украінскай мове спатыкаюцца ў непараўнана меншай колькасьці, чымся ў беларускай.

Паўставала не аднойчы і паўстане яшчэ многакроць гэтае пытаньне і ў Расіі. Пакуль што найбольш ясна і цьвёрда сфармуляваў яго Мікола Марозаў.

Вызначаючы „задне-десновы фанематический квадрат“, (рыс. 1) Марозаў

Рыс. 1.

высьвятляе адсутнасьць у расейскім альфабэце літары, якая перадавала-б згук *дж* у двух яго адменьніках — цьвёрдым і мяккім. Ён кажа:

„Мы находим его в ряде слов, которые совершенно искажает наша уреченная орфография, так что даже не знаешь, как их и написать на бумаге. Попробуем, как делают это, обозначить их через псевдо-ДЖ и напишем слово: вожь(дж)и вместо вожжи, дрожь(дж)и вместо дрожжи, дожь(дж)ик вместо дождик, можь(дж)ечок вместо можжечек, уезь(дж)аю вместо уезжаю, сожь(дж)ен, разможь(дж)ен, можь(дж)евельник, вместо сожжен, разможжен, можжевьельник и т. д.

Попробуйте здесь звук дж произнести отдельно как *д* и *ж*, и вы увидите, что выйдет плохо. А попробуйте ясно произнести все эти слова по обычной русской орфографии, и выйдет еще хуже: вож-жи, дрож-жи, дожд-ик, моз-жечек, сож-жен, размож-жен... Выходит совсем не то, что вы произносите, когда говорите не по такому письму, а свободно“...

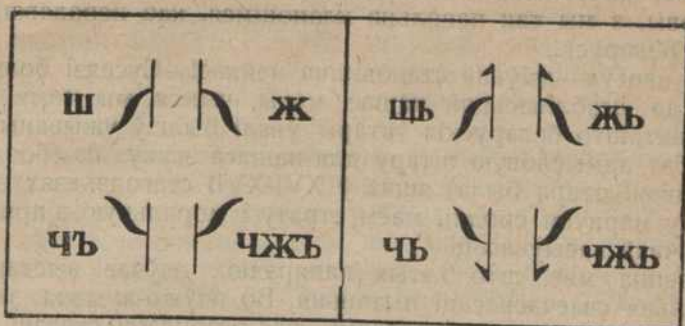
Далей Мікола Марозаў зазначае пра тое ліха, якое зьяўляецца ў выніку перадачы цераз псеўдо-ДЖ словаў (з адпаведным згукам), узятых з ангельскае, італьянскае і ўсходніх моваў, дзякуючы чаму і прымушам „простодушнаго чытацеля, не знающаго иностранных языков, думать, что он правильно произносит эти имена, в которых звук *д* перед *ж* совсем отсутствует, а просто произносится взрывное *ж*, такое же, как и в вышеприведенных русских словах: вожьджи, дрожьджи и т. д.“¹⁾.

У звязку з гэтым Мікола Марозаў прапануе ўвесці новую літару ў сучасны расейскі альфабэт для перадачы гэтага згуку (перакуленае

¹⁾ Гэтую, як і пра „дз“, даволі доўгую цытату я падаю не выпадкова. Справа ў тым, што некаторыя адмаўляюць наяўнасьць разгляданых згукаў у расейскай мове. Так, расейскі проф. П. А. Растаргуеў на беларускай акадэмічнай канфэрэнцыі заявіў быў наступнае: „Перш за ўсё у азбуцы няма знакаў для азначэньня гукаў складанага ўтварэньня *дз* і *дж*, якія ёсьць у беларускай мове і якіх няма ў расейскай мове (гл. „Працы ак. конф.“ б. 124). Гэтым шанюны профэсар супярэчыць некаторым сваім колегам і рэчаіснасьці. Гэта, мабыць, таксама прычынілася да таго, што нехта з опонэнтаў назваў быў даклад і праэкт профэсара ненавуковым, у звязку з чым ён ірытаваўся ў заключным слове (б. 165-166).

латынскaе g (з) у друкаваны, а ў рукапісны—накшталт грэцкае δ)
У сыстэматычнай друкаванай транскрыпцыі Мікола Марозаў дае
літару для гэтага згуку зусім у іншым выглядзе (гл. рыс. 2)¹⁾.

Рыс. 2.

Такім-жа парадкам Мікола Марозаў знаходзіць патрэбнай і лі-
тару для *дз*, для выбуховага *з*, якое павінна быць у квадраце „перед-
не-десном или зубном фонематическом“. Квадрат гэты мае такі
выгляд (гл. рыс. 3).

Рыс. 3.

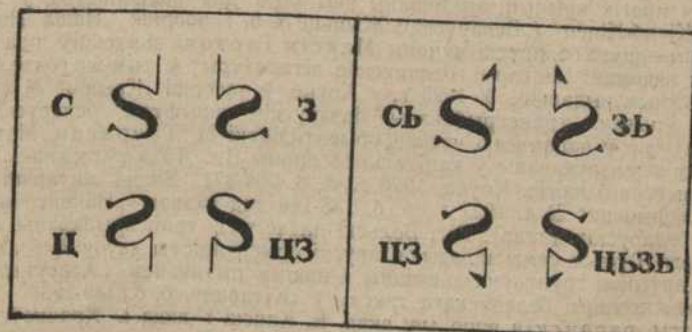

„Мы видим, что и здесь как в предыдущем квадрате, недостает правого
нижнего угла, где в данном случае должно находиться взрывное *з*. А у нас
пишут его через *дз* и произносят как *д+з*, что смешит людей, привыкших у
себя на родине к гулкому *ц*, как смешит и нас, если кто вместо „процежу
чай“ говорит „протсетшу тшай“.

А между тем мы время от времени бываем вынуждены произносить и
этот звук, когда быстро говорим, например, „он *ц*кает и *дз*кает и подзьяки-
вает“ и в словах, именах и фамилиях белорусского и польского происхожде-
ния: Родзянко, Дзюбинский, Дзержинский, Дзедушинский, Дзялын-
ский и т. д., так как в обоих этих языках гулкое *ц* очень употребительно.
Да и не в них одних“.

Адзначаючы тое, што ў стара-грэцкай мове так вымаўляўся згук,
які азначаецца літараю Ζ (дзета), Мікола Марозаў прапануе ўвесці
яе ў сучасны расейскі альфавэт. Праект літары для гэтага згуку ў
сыстэматычным альфавэце гл. на рыс. 4.²⁾

Рыс. 4

1) „Христос“, III, б. 86-87.

2) „Христос“, III, б. б. 88-89.

Усё вышэйпаднае сьцьвярджае, што пытаньне наконт згукаў *дз* і *дж* зьяўляецца вельмі патрэбным, жыццёвым і неадкладным.

Сапраўды, які сорам! Расейскія вучоныя збіраюцца ўвесьці літару для *дз*, напрыклад, каб правільна вымаўляць у сваёй мове беларускія словы, а мы так павольна клапоцімся, каб перадаваць іх правільна на Беларусі...

Ды і наогул—дзіўнае становішча нейкае!—Суседзі больш уважна ставіліся да асаблівасьцяў нашае мовы, чымся мы самі. Так, усім вядомы факт, што беларускія татары ўвялі былі ў ужываны імі арабскі альфавэт адмысловую літару для нашага згуку *дз* (бо для *дж* у іх адпаведная літара была) яшчэ ў XVI-XVII стагодзьдзях¹⁾. А мы да гэтага часу марнуем сродкі, маем страту і моральную з прычыны нейкай клясычнай пасыўнасьці.

Думаецца мне, што гэтых папярэдніх заўваг выстарчыць для ўгрунтаваньня сваечаснасьці пытаньня. Бо няўжо-ж гэта заўсёды трэба кіравацца нам вядомымі словамі „нас разбудзілі, казалі, што трэба рабіць“?!

Савецкая Беларусь існуе 10 гадоў. На працягу іх на Беларусі праведзена вялікая перабудова многіх асноў. Працоўныя, рабочыя і сяляне ня спыняліся перад арміямі супаратаў. Няўжо зараз прыдзецца спыніцца перад гэтым недаглядам, які застаўся ў спадчыну ад мінулага? Аджа хоць да 10 гадавіны існаваньня Беларускае ССР трэба ўзварухнуцца, адзначыць гэтаю першаю навіною пачатак рэформы беларускага альфавэту.

V.

Да пачатку беларускай акадэмічнае канфэрэнцыі і ў часе яе быў пададзены шэраг праектаў на літары для згукаў *дз* і *дж*. Гэтыя праекты, з большага, маюць такі выгляд (гл. рыс. 5).

Пры самым абеглым аглядзе гэтых праектаў, мы заўважаем вялікую выпадковасьць іх, а таксама і няўгрунтаванасьць. П. А. Растаргуеў узяў нават такія знакі, якія ў сэрбскім альфавэце перадаюць зусім іншыя гукі. Больш таго,—запрапанаваная ім літара для згуку *дз* у другіх народаў, як пабачым далей, ужываецца якраз для азначэньня згуку *дж*²⁾.

1) Прыемна адзначыць, што пытаньне пра літаратуру беларускіх татар вельмі ветлена і дасяждоўваецца грунтоўна прадстаўнікамі беларускае навукі ў сьціслым значэньні гэтага слова. Так, першыя звесткі пра тыя рукапісы, якія напісаны па-беларуску, але арабскімі літарамі, дадзены беларускім вучоным І. Луцкевічам аж у 1915 г. Дзеля многіх прычын агалошаны яны былі для пасольства ў 1920 г. пад назваю „Ай-Кітаб-Кіцён“ („Беларускае Жыццё“ № 6, і зборнік „Наша Ніва“ за той-жа год). За ім—другі беларускі вучоны Максім Гарэцкі зьмясьціў пра гэта звесткі ў сваёй вядомай „Гісторыі беларускае літаратуры“ у тым-жа годзе, паўтараючы пасьля ў кожным выданьні. У 1923 г. у Коўне ў часопісі „Крывіч“ № 2 (8) дадзены быў вялікі ўрывак, транскрыбаваны беларускім шрыфтам беларускім вучоным Я. Станкевічам з дапамогаю чэскай орыенталісткі М. Таўравай. Матар’ял з часопісі цалкам перадрукаваны ў капітальнай працы Вл. Ластоўскага „Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі“. Коўна, 1926 г., б. б. 364-371. Вялікі матар’ял зьмешчаны ў часопісі „Узвышша“ № 4, 1927 г., б. б. 135-146 пад назваю „Наконт нацыянальнай літаратуры беларускіх татар“. Віт. Вольскі падае тут транскрыбаваны кавалак рукапісу XVII ст. Гэта-ж самы малады беларускі орыенталісты даў у № 6 „Узвышша“ за той-жа год артыкул грунтоўна звязаны з нашым пытаньнем „Асноўныя прынцыпы арабскай транскрыпцыі беларускага тэксту ў „Кітабах“, б. б. 189-193.

Беларусы, расейскія вучоныя: акад. Ё. Карскі і акад. і. Крачкоўскі (арыенталісты) абмяжваліся пакуль што кароткімі нататкамі. Першы ў 2-м в. III тому сваёй працы „Белорусы“, а другі—ў часопісі „Восток“, № 1, 1923 г., б. 117. Будзем спадзявацца, што вивучэньне гэтага вельмі цікавага пытаньня ня спыніцца.

2) Яскравае пасьведчаньне ненавуковасьці праекту шаноўнаго профэсара.

Не адмаўляючы наяўнасці пэўнай фантазіі ў аўтараў праектаў (асабліва цікавы праект вялікага *дж*, пададзены Я. Бялькевічам), мы ўсё-ж павінны адзначыць, што яны альбо занадта прымітыўныя, альбо занадта складаныя і цяжкія для перадачы на пісьме. Апошняя грае таксама не малую ролю. Апрача таго, у складальнікаў праектаў ня было правільнага мэтаду. Так, яны дапусьцілі вялікую памылку: пачалі фантазаваць, не праверыўшы магчымасці скарыстання практыкі тых народаў, у альфабэтах якіх ёсць адпаведныя літары¹⁾.

Калі вы глянеце на праекты і пачытаеце абаронныя да іх прамовы, дык знойдзеце такія выразы: „можна і так, можна і накш“ — „ўсе роўна, якія гэта будуць літары“; „нам трэба прыдумаць свае літары“; „нашы мастакі дадуць патрэбныя нам літары“ і г. д. і да т. п.

Усе такія прамовы даводзяць, што пытаньне пастаўлена было на вырашэньне не прадуманым да канца. Зусім зразумела, што пасля падобных выказваньняў „ўсе роўна, якія будуць літары“, быў зацьверджаны праект П. А. Растаргуева.²⁾ Але, што-ж мы бачым? Минулі два гады пасля акадэмічнае конфэрэнцыі, а пастанова засталася архіўнаю маемасцю. Пра што гэта сьведчыць? Гэта сьведчыць пра тое, што праект быў няўдалы, што пастанова была прынята крыху паспешна. Калі абавязкова трэ́ было ўзяць літары падобныя на „аш“ з крыжыкамі, калі абавязкова было правесьці, так сказаць, „хрыціанізацыю“ беларускага ‘льфабэту, дык аўтары праектаў павінны былі дайсьці да першакрыніц, угрунтаваць свае праекты, а гэта ня было зроблена. Рыс 5.

АЎТАРЫ ПРАЕКТАЎ	Д З		Д Ж	
	Друкаванае	Рукапіснае	Друкаванае	Рукапіснае
Мікола Былінкін	В	Ә	Д	ґ
Язэп Лёсік	З	-	Ж	-
" "	Д д	Д д	Ж ж	Ж ж
П. А. Растаргуеў	Һ	-	Һ	-
Ул. Дзяржынскі	С	С	-	-
Я. Бялькевіч	А	Б з	Д	Дж дж

Рысунк 5.

¹⁾ Каб у чытачоў не стварылася ўражаньне, што падобныя ляпусы трапляюць толькі ў нас, я прыгадаю ім такія словы акад. Н. Марра адносна складальнікаў чаркескага ‘льфабэту.— „Я выдзіў у працесе выработкі новую латынскую транскрыпцыю для черкесскага языка, да это — прошу прощения за резкость — издевательство над актуальным вопросом громадного культурно-общественного значения. Не подлежит никакому сомнению, что изобретение армянского и грузинского алфавитов в первоначальном их виде еще на заре средневековья происходило с лучшим соблюдением гарантии научности, с большим учетом того, что делалось у соседей, да и с состоянием вообще науки, чем современная работа по реформе алфавитов в стране, где столько академий, институтов, университетов и несколько тысяч ученых, тысячи ученых в одной секции научных работников“ (Абх. анал. алф., б. 13. *Разбіўка мая*).

²⁾ Рэзолюцыя наконт гэтага выдрукавана ў „Працах акад. конф. аж двойчы: на б. 182 і на б. 391.

VI.

Зазначаў я ўжо, што перш, чым абавязкова „прыдумаць“ свае літары, варта было глянуць, што ў гэтым кірунку зроблена да нас. Аджа добра вядома, што нічога асабліва арыгінальнага няма ў сучасных нам альфабэтах, бо ўсе яны паходзяць ад аднаго, першатворнага. А гэта прымушае нас больш уважна прыглядацца да іх пры вырашэнні падобных разгляданаму пытанняў.

Сапраўды, знакі ў сусветных альфабэтах зьяўляліся не выпадкова. Яны праходзілі пэўную эвалюцыю, яны не аднойчы мянялі сваю форму, свой вонкавы выгляд, пакуль затрымаліся больш-менш канчаткова.

Аўтары праектаў літар для беларускага альфабэту гэтага на ўвагу ня ўзялі.

Як вядома, згукі *дз* і *дж* уласцівы далёка не адной беларускай мове: ёсць яны ў многіх усходніх і эўрапейскіх народаў. Ці ня можна выбраць з гэтых літар патрэбныя нам? Перад гэтым вызначым пэўныя вымогі, якімі мы павінны кіравацца ў сваім выбары.

1. Выбраныя літары павінны гарманізаваць з рэштаю літар нашага альфабэту¹).

2) Яны павінны быць лёгкімі і эканомнымі (у часе) для друку і пісьма (без дыякрэтычных знакаў і г. д.).

3. Яны не абавязкова павінны паходзіць з аднаго якога-небудзь альфабэту²)

Зробім выбарку адпаведных літар, з асноўных альфабэтаў сьвету (рыс. 6 на б. 13)³).

Выпрацаваны на падставе іх праект для літары *дз* мае наступны выгляд (рыс. 7 на б. 13).

¹) Да вядомага краю, бо гэта рэч вельмі умоўная, з большага нормуецца асабістымі густамі паасобных адзінак, чаго ў наш час не павінна быць.

Пытаньне пра дапасаванасьць новых літар і да лацінкі мною ня ставіцца затым, што яна ў гэты час ня мае значнага пашырэння на Беларусі. Калі-б паўстала пытаньне пра пераход на лацінку, яе трэ' было-б рэформіраваць самым грунтоўным парадкам наогул. Так, напрыклад, увесці на месца комбінату для „у“ нескладовага нескарэстанае ў беларускай лацінцы „v“ і да т. п. А гэта, у сваю чаргу, прывяло-б нас да с'сноўнай ідэі, да ідэі стварэння міжнароднага, унівэрсальнага альфабэту.

²) Не з аднаго альфабэту стварыўся і наш сучасны. Гутаркі пра „кірыліцу“ арыентацыю на „братушек-славян“, трэба адкідаць. Беларусы дараслі да таго, каб паглядзець сваімі вачыма на тое, што робіцца на сьвеце наогул.

Ды і сапраўды гэта пытаньне спрэчнае. Нямецкі рукапісны готычны шрыфт (малыя літары) мае пэўную падобнасьць да некаторых усходніх (падкарэсьленьне фэтычнай тэорыі). Так малое „г“ выбуховае=грузінскаму „ж“, Таксама і славянскі: глаголічнае „х“=грузінскаму „х“ і г. д.

³) На табліцы, дзеля тэхнічна-выдавецкіх прычын, дадзены ня ўсе літары, якія нас цікавяць: дадзены найбольш характэрныя; што датычыцца сэрбскага, дык у першых квадратах дадзены літары „дж“, а ў другіх — адменьнікі іншых блізкіх мяккага „ч“ і г. д.

А Л Ь Ф А Б Э Т Ы	Д З				Д Ж			
	Друкаванае		Рукапіснае		Друкаванае		Рукапіснае	
	Вялікае	Малое	Вялікае	Малое	Вялікае	Малое	Вялікае	Малое
Арабскі					ج			
Беларуска-арабскі . . .	د				ج			
Грэцкі	Ζ	ζ	Ζ	ζ				
Армянскі	Զ	զ	Զ	զ	Զ	զ	Զ	զ
Грузінскі	დ		დ		ჯ		ჯ	
Монгольскі	ᠳ		ᠳ					
Ангельскі					GJ	gj	ḡj	ḡj
Італьянскі	Z	z	Z	z	G	g	ḡ	ḡ
Сэрбскі					Ц	ц	дж	цђ
Новы-цюрскі					С	с	С	с

Ры унак 6.

Друкаваная		Рукапісная	
Вялікая	Малая	Вялікая	Малая

ḡ	ḡ	ḡ	d
---	---	---	---

Рысунак 7.

Бачым, што ў яго ўваходзяць элементы літар з некалькіх альфабэтаў: армянскага і грузінскага. За межамі сьціслай формы, мы знаходзім падобныя літары ў многіх альфабэтах: эфіопскім, коптскім, калмыцкім і г. д. Што мае большую цікавасьць—мы знаходзім адменьнік гэтай літары і ў славянскай глаголіцы (старой). Такім чынам, гэтая літара не выпадкова, а вельмі пашыраная (рыс. 8).

Літара „дз“ у альфабэтах:

Эфіопскім (дз+е)	Коптскім	Старым корэйскім	Сучасным корэйскім	Калмыцкім (дз+ю)	Старой глаголіцы	Глаголічнае ў процэсе напісанья	Кірылічнае х—хн ст. ст. поруц з „зело“ ⁴
---------------------	----------	---------------------	-----------------------	---------------------	---------------------	---------------------------------------	---

Рысунк 8.

Разгледзім-жа больш уважна праэкт. Перш за ўсё—наконт праекту вялікае літары¹). Як бачым, літара гэтая, узятая з армянскага сучаснага 'льфабэту, мае вялікую падобнасьць да грэцкай *дзеты*, нашага „д“ вялікага. Апрача таго, яна не зьявіцца новаю і па форме для беларусаў, бо ў нас ёсьць цыфра „2“, вельмі падобная на гэтую літару.

Наўдачу, ці знойдзеца хто-небудзь супроць гэтай літары. Усё гаворыць за яе: лёгкая для ўспрымання, лёгкая для напісанья, яна і з навуковага боку мае пэўнае і трывалае ўгрунтаваньне²). Тым больш, што як друкаваная, так і рукапісная яна аднолькавая.

Адзінае, што можна сказаць „супроць“, гэта тое, што яна падобна на цыфру „2“. Але адразу-ж можна 'дказаць, што ў нашым альфабэце ёсьць некалькі літар, якія нагадваюць цыфры³). Тымчасам, мы ніякай перашкоды ў гэтым не адчуваем, ніякай блытаніны гэтай ня робіць. Больш таго—бадай, што і не заўважаем гэтай падобнасьці. Зразумела, што ня зробіць ніякай блытаніны і „дз“.

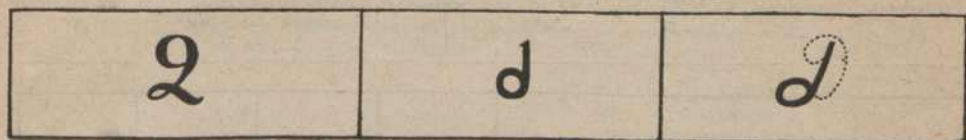
Армянскае малое *дз*, як можна бачыць на рыс. 6, ня зусім добра як рукапіснае. Яно будзе блытаць нас з іншымі літарамі. Дзеля гэтага я падаю ў якасьці малога *дз* грузінскую анолётічную літару.

¹) Яшчэ нямецкі вучоны Рудольф Абіхт і беларускі Янка Станкевіч запрапанавалі былі ў сваёй кніжцы „Просты спосаб стаца ў кароткім часе граматычным“, якая выдрукавана ў 1918 г., ня ўжываць зусім у беларускім друку т. зв. вялікіх літар (іх кніжка так і выдрукавана). Гэтага-ж погляду, наколькі мне вядома, трымаюцца зараз многія выдатныя працаўнікі беларускае культуры, як, вапр. Максім Гарэцкі. Апрача таго, некаторыя народы абыходзяцца бяз гэтых вялікіх літар увесь час (напр.—грузіны). Акад. Н. Марр і Мікола Марозаў у сваіх праектах таксама абыходзяцца без вялікіх літар. Але, зразумела, пакуль гэтай пытаньне не пастаўлена „на павестку дня“, я падаю праекты і для тых і для другіх. Прытым, каб праэкт набыў большай стройнасьці, падаю яго камбінавана, што будзе належным чынам ўгрунтавана.

²) Прыгадайце, што і Мікола Марозаў запрапанавалі для расейскага 'льфабэту грэцкую *дзету*, пра што дадзена зьвестка ў пачатку гэтага майго артыкулу.

³) Напрыклад, 1=і, 3=з, 4=ч, у; ь=в, 9=д рукапіснаму; 0=о.

На першы погляд яна розьніца ад вялікае. Але гэта толькі на першы погляд. Спраўды-ж грузінскае *дз* зьяўляецца часткаю армянскага *дз*, узятага адпаведным чынам (гл. рыс. 9, на якім у трэцім квадраце дадзены комбінат нашага „д“ рукапіснага вялікага, армянскага *дз* вялікага і грузінскага *дз*). Пра гэта сьведчыць і тое, што

Рысунак 9.

грузінскі альфабэт быў створаны пазьней, чымся армянскі. Ёсьць зьвесткі, што ў ліку створцаў грузінскага ‘льфабэту быў і створца армянскага—Мэсроп¹⁾. Можна было-б разам устанавіць падобнасьць грузінскага *дз* на латынскае *d*. Але, каб унікнуць шкоднае тойсамасьці, я прапаную прыняць у беларускі альфабэт якраз першае.

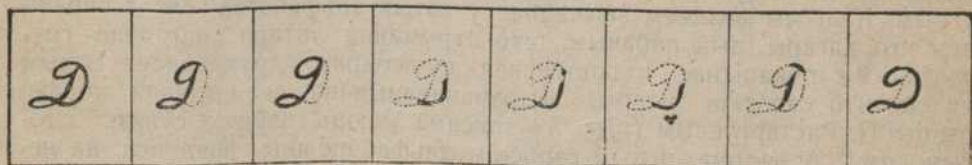
Апошняя (з лацінікі) патрэбным і мэтазгодным можа зьявіцца ў якасьці рукапіснага малага тады *дз*, калі патрабуецца вязь літары з літараю.

Застаецца яшчэ адно пытаньне: наколькі новыя літары гармуюць з нашым альфабэтам наогул. Дазволю сабе прыгадаць чытачом, што яшчэ ў ліку эгіпецкіх гіерогліфаў мы бачым адзін падобны на літару „д“ вялікае рукапіснае. Ён (гл. рыс. 10) выявляе сабою чалавека, які стаіць уклечыўшы і трымае палец ля роту. Ня будзем ухільацца ў бок і строіць гіпотэзы наконт гукавага значэньня гэтага гіерогліфу ў яго першатворы. Зазначым толькі, што у многіх альфабэтах сьвету якраз літары *d*, *дз* маюць вялікую падобнасьць як да пададзенага вышэй гіерогліфу, так і да нашага вялікага рукапіснага „д“ (гл. рыс. 11 і 12).

Рыс. 10

Наша вялікае рукапіснае „д“	„д“ малое рукапіснае, з працягам уніз	„д“ малое рукапіснае, з працягам угору	Арабскае „д“	Арабскі дзэл	Беларуска-арабскае дз	Гэбрайскі дзэл	Нямечкае готычнае „д“
-----------------------------	---------------------------------------	--	--------------	--------------	-----------------------	----------------	-----------------------

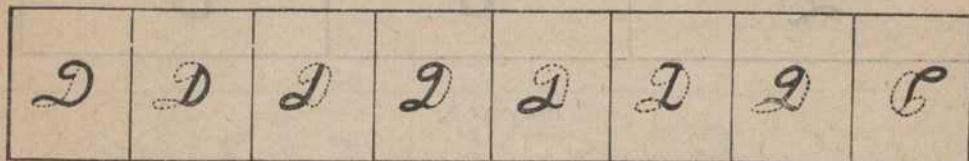
Рысунак 11.

Праглядаючы гэтыя рысункі, заўважаем, што з агульнага тону выбіваецца толькі грэцкая *дзета*. Ня будзем разьвіваць з гэтага ніякай

¹⁾ Кароткія зьвесткі пра гэта беларускі чытач можа знайсці ў артыкуле Г. Таўзарашвілі пра грузінскую літаратуру, які выдрукаваны ў часопісі „Узвышша“, № 4, 1927 г., б. 149.

тэорыі наконт паходжэння альфабэтаў наогул. Я падаў гэтыя рысункі выключна для таго, каб давесці, што прапанаваныя мною літары маюць пэўную сувязь бадай з усімі альфабэтамі сьвету ў сваім вонкавым выглядзе.

Нямецкае готычнае „д“	Латынскае вялікае „д“	Грузінскае „дз“	Армянскае „дз“	Латынскае малае „д“	Грэцкае дзета	Армянскае „дж“	Грузінскае „д“
-----------------------------	-----------------------------	--------------------	-------------------	---------------------------	------------------	-------------------	-------------------

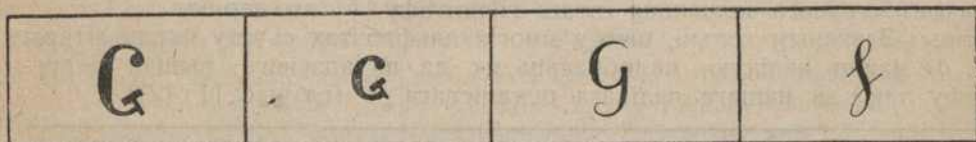
Рысунак 12.

Застаецца дадаць яшчэ, што праект літар для *дж* зьяўляецца адначасна і сымболом нашае еднасьці з народамі Саюзу ССР, з братнімі па Саюзу ССР армянскім і грузінскім народамі.

VII.

Прыблізна таксама стаіць справа і з літарамі для згуку *дж*.

Друкаваная		Рукапісная	
Вялікая	Малая	Вялікая	Малая

Рысунак 13.

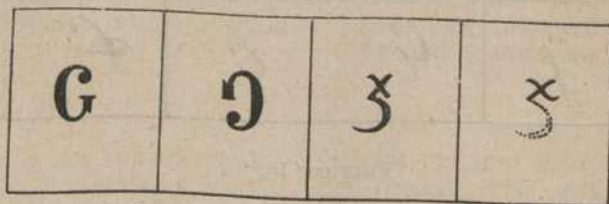
Мною запрапанавана з невялічкімі перайначаньнямі літара, ужываная для гэтага ў ангельскім¹⁾ і італьянскім альфабэтах. Справа вось у чым. Калі мы возьмем звычайнае ў гэтых альфабэтах *дж* і перакінем яго дагары, дык пабачым, што атрыманая літара нагадвае грузінскае *дж* рукапіснае і, дапоўненая пунктамі, друкаваная. Бачым далей, што сэрбскія літары, запрапанаваныя на акадэмічнай канфэрэнцыі П. Растаргуевым (рыс. 5), таксама маюць пэўную сувязь з гэтым „*дж*“. А вядома, што ў сэрбскім альфабэце яны зьявіліся на некалькі стагодзьдзяў пазьней, чымся ў грузінскім (рыс. 14).

Апошнія літары (грузінскія і сэрбскія), апрача ўсяго, не падыходзяць для нашага альфабэту і затым, што яны цяжкія для напісаньня.

²⁾ Уласна кажучы, у якасьці *дж* у ангельскай мове непараўнана больш ужываецца звычайны ёт (джэй), чымся „джы“ (гл. рыс. 6). Апрача таго, што гэтая-ж літара (джы) ужываецца для „дж“ у італьянскім альфабэце, падобнае на яе (наша С) узята ў цюрка-латынскі альфабэт. Усё гэта прымусіла мяне спыніцца на G

Дзеля гэтага я спыніўся на „G“. Але справа ў тым, што гэта літара вядома на Беларусі як „г“ выбуховае.¹⁾ Адначасна паўстае гутарка і наконт малога *дж*. У заходніх альфабэтах ужываюць g, якое на пісьме азначаецца літараю, цалкам падобнаю на наша малое „д“ рукапіснае. У гэтым пэўны мінус. Калі-ж узяць у якасці малога „дж“ паменшанае „G“, дык ніжэйшая ножка ня будзе прыкметна і заўсёды будзе блытаць наз з c, асабліва ў драбнейшых шрыфтах.

ДЖ ангельскае а італьянскае		ДЖ грузінскае	
Звычайнае	Перавуленае	Рукапіснае (больш ужывана з простым крыжам)	Друкаванае, дапоўненае пунктамі для нагляднасці

Рысунак 14.

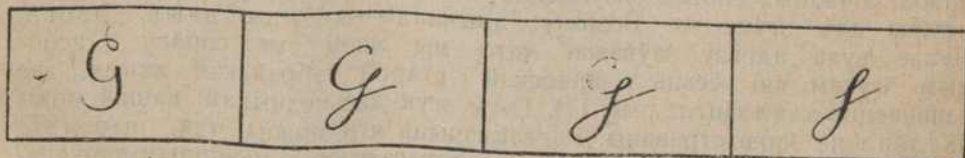
Гэтыя меркаванні прымусілі мяне зрабіць такі крок: пахінуць ножку G у сярэдзіну. Гэта не мяняе існасці, дае тую-ж самую літару, якая нагадвае паводле формы злучэнне сярпа і молата.

Будзем спадзявацца, што калі працоўныя ўсяго сьвету будуць выпрацоўваць унівэрсальны альфабэт, дык гэта літара атрымае ў ім пачэснае месца.

Рукапісныя літары не выклікаюць тлумачэньняў, апрача малой.

Значалася, што малое „g“ з заходніх альфабэтаў для нас не падыходзіць. Запрапанаваная мною ужываецца, але вельмі рэдка, для „э“²⁾. Тым часам, яна мае пэўную сувязь з вялікім рукапісным (рыс. 15).

Адменьнікі „G“		Нахаджэньне малога	
палікага	рукапіснага	рукапіснага	Малое рукапіснае

Рысунак 15.

Апошняя заўвага, фактычна паўторная наконт агульнага выгляду новых літар. Яны вельмі добра будуць гарманаваны з рэштаю літар нашага 'льфабэту. Той мэтад, якім я карыстаўся ў распрацоўцы свайго праэкту, дае, перадусім, гармонію ў гістарычнай пэрспэктыве, дазваляе ўстанавіць шчыльную сувязь з сучасным.

1) У некаторых народаў гэта літара ўжываецца для „г“ выбуховага. У нас для гэтага гуку яна не падыходзіць.

2) У нямецкім готычным для „г“.

Вока наша праз кароткі час звыкне да новых літар, ацэніць усю іх прыгожасьць. Зразумела, што практыка ўстановіць тыя ці іншыя адменьнікі для новых літар, у залежнасьці ад гатункаў друкарскіх шрыфтоў ці скарага пісьма. Гэта ужо—дробязі, якія будуць лёгка вырашаны графікамі-друкарамі.

Як прыклад можна ўзяць рукапіснае *дж*. Пададзены мною проэкты (рыс. 13 і 15) заключае ў сабе камбінаты лацінскага *G*. Тымчасам, можна знайсці ня горшыя адменьнікі, якія маюць сувязь з друкаванаю літарай і з нашым пісьмом наогул (гл. рыс. 16). Запрапанаваны мною другі адменьнік (р. 16, II) набліжаецца паводле формы да „ч“ не даючы тойсамасьці. У такім набліжэньні пэўны плюс, бо самы

Рысунак 16.

згук *дж* блізкі да ч (т+ш) паводле гучаньня. Малое *дж* з гэтага адменьніка нагадвае вялікае і, апрача таго, армянскае *дж* (гл. рыс. 6). Але ў скорым пісьме гэтае *дж* малое будзе блытацца з *д*. На трэцім адменьніку (р. 16, III) дадзены новы камбінат, які набліжаецца паводле формы да друкаванага *дж*. Праглядаючы гэтыя тры адменьнікі, мы можам спыніцца нават на такім спалучэньні: вялікая літара з другога і малая з трэцяго адменьнікаў. Адначасна, можам забракаваць два першыя і прыняць трэці. Паўтараю, што гэта ўсё—справа далейшага, справа практыкі.

VIII.

Пасья гэтага застаёцца дадаць, што на пісьме і ў друку трэ́ будзе зважаць на некаторыя выпадкі, якія не зьяўляюцца выключэньнямі, зьяўляюцца правіламі, але якія могуць выклікаць на першых часох некаторыя непаразуменьні. Такіх выпадкаў ёсьць два.

I. Так званае „дзэканьне“. Наяўнасьць гэтага „дзэканьня“ ў даволі лічэбных словах зьяўляецца лішнім довадам за ўвядзеньне літары для згуку *дз*. Возьмем прыклады—ксьндз, дзын, дзога. Чулае вуха адразу заўважае, што мы маем тут справу з асобным згукам, які ёсьць у арабскай і старой гэбрайскай мовах, дзе азначаецца дзалам (гл. рыс. 11). Гэты згук дасьледчыкамі нашай мовы як дзал не зарэгістраваны. Раствлумачыць яго можна так, што гэта падвойны згук *дз'+з'*). Месца для гэтага згуку ў цьвярдym пярэднядзясным або зубным фонэматычным квадраце (гл. рыс. 3). Наша звычайнае *дз* знаходзіцца ў адпаведным мяккім квадраце (зь—сь—ць—д'з'). У першым прыкладзе—ксьндз'+з'—гэта „з“ зьнітавана з папярэднім згукам шчыльней, даючы гук блізкі да „ц“, у другіх—дз+зынкае, дз+зога і г. д.—менш. Паколькі словаў з такім згукам у нас

1) Зразумела, што гэта толькі прыліжны расклад, дапусьцімы ў такім пачэрку, у якім дапусьцімы расклад згуку *дз* на *д+з*.

Вельмі цікава прасачыць ў „Кітабах“, як там адзначаўся гэты гук: ці праз дзал ці праз дзе. У кожным разе, незалежна ад вынікаў гэткага досьледу, прырода згуку дзала ў беларускай мове застаецца нязьменнай.

абмяжаваная колькасьць, новую літару ўводзіць для яго ня варта, чаму я і не падаю праекту. Можна, паколькі за „дзалам“ заўсёды ідзе цьвёрдая галосная, пісаць яго цераз звычайнае новае „дз“. Выключэньнем зьвязіцца адно толькі слова ксёндз, якое можна пісаць або цераз новае „дз“, або нават цераз „ц“.

II. Злучэньне некаторых прыменьнікаў з іншымі часьцінамі мовы.

Усе прыменьнікі, якія канчаюцца на „д“, пры злучэньні з іншымі часьцінамі мовы, якія пачынаюцца на „з“ або „ж“ даюць ня згук „дз“ ці „дж“; а звычайны зьбег зычных, кожная з якіх выразна вымаўляецца і на пісьме заўсёды павінна адзначацца паасобнаю літараю. Напрыклад, адзнака, адзычваць, надзвычай, надзвычайнасьць, надзвыш, падзагаловак і г. д., або—аджа, аджалкаваць аджыць, паджылы і г. д.

Але ў такіх разох гукі *д,з*, або *дж* настолькі выразна чуюцца, што здаецца мне, ніхто і ніколі іх згукімі не палічыць. Прыгадваю я пра іх толькі затым, каб мяне ня ўпікнулі ў недаглядзе¹⁾.

IX.

Як практычна здзейсьніць гэты мой праект? Якім чынам абмеркаваць яго мэтазгоднасьць ці не мэтазгоднасьць? На мой погляд, справа павінна стаяць так.

Усе тыя працаўнікі, якія цікавяцца пытаньнем, няхай азнаёмяцца з артыкулам і напішуць пра сваю згоду ці нязгоду з праектам у рэдакцыю нашае часопісі.

Тымчасам, каб даць магчымасьць беларускім чытачом азнаёміцца з вонкавым выглядам запраэктаваных літар, рэдакцыя часопісі, пачынаючы ад № 5, будзе ня менш аднаго друкаванага аркушу друкаваць з новымі літарамі.

Такім чынам, на працягу нават невялікага часу будзе даведзена жыцьцёвасьць ці няжыцьцёвасьць праекту. У першым выпадку, калі будзе даведзена мэтазгоднасьць і жыцьцёвасьць праекту, можна будзе, падсумаваўшы ўвесь матар'ял, зьвярнуцца належным шляхам да ўраду Беларускае ССР з просьбаю зацьвердзіць гэты праект у ўсебеларускім маштабе²⁾.

15 ліпеня 1928 г.

с. Студзянец, Магілёўшчына.

¹⁾ Наколькі правільна маё сьцьверджаньне паказвае тое, што і на акадэмічнай канфэрэнцыі пытаньне гэта не выклікала супярэчак. Глядзі, напр., прамову Я Бялькевіча („Працы акад коф“, б. 162). Наадварот, гэта толькі падкрэсьляе патрэбнасьць неадкладнай рэформы.

²⁾ Рэдакцыя часопісі „Узвышша“ просіць чытачоў выказацца наконт праекту. Усе заўвагі будуць выдрукаваны ў чарговых нумарох часопісі. Асабліва рэдакцыя зьвяртаецца да нашага настаўніцтва, якое больш за ўсіх церпіць ад хібаў у альфабэце.

The first part of the document is a letter from the Secretary of the State Department to the Secretary of the War Department. The letter is dated August 1, 1918, and is addressed to the Secretary of the War Department, Washington, D. C. The letter is signed by the Secretary of the State Department, Robert Lansing.

The letter is a copy of a letter that was sent to the Secretary of the War Department on August 1, 1918. The letter is a copy of a letter that was sent to the Secretary of the War Department on August 1, 1918.

The second part of the document is a letter from the Secretary of the War Department to the Secretary of the State Department. The letter is dated August 1, 1918, and is addressed to the Secretary of the State Department, Washington, D. C. The letter is signed by the Secretary of the War Department, Woodrow Wilson.

The letter is a copy of a letter that was sent to the Secretary of the State Department on August 1, 1918. The letter is a copy of a letter that was sent to the Secretary of the State Department on August 1, 1918.

The third part of the document is a letter from the Secretary of the State Department to the Secretary of the War Department. The letter is dated August 1, 1918, and is addressed to the Secretary of the War Department, Washington, D. C. The letter is signed by the Secretary of the State Department, Robert Lansing.

The letter is a copy of a letter that was sent to the Secretary of the War Department on August 1, 1918. The letter is a copy of a letter that was sent to the Secretary of the War Department on August 1, 1918.

Бел. адзек
1994 г.

B0000000492 156